

Marcin Dąbrowski¹

**Dopuszczalność stosowania tortur jako metody walki z terroryzmem
w świetle standardów wynikających z Konstytucji RP,
prawa międzynarodowego i europejskiego²**

Słowa kluczowe: terroryzm, walka z terroryzmem, tortury, konstytucyjne prawa i wolności, scenariusz tykającej bomby, ochrona jednostki i państwa, zakaz stosowania tortur, legalizacja stosowania tortur, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Keywords: terrorism, struggling against terrorism, torture, constitutional rights and freedoms, ticking bomb scenario, protection of human being and a State, the prohibition of torture, legalization of torturing, the Constitution of the Republic of Poland

Streszczenie

We współczesnych państwach demokratycznych stosowanie tortur jest całkowicie zabronione. Zakaz ten ma bezwzględny charakter i wynika z przepisów konstytucji, prawa międzynarodowego i europejskiego. W artykule przedstawiono analizę absolutnego charakteru zakazu stosowania tortur i problemu dopuszczalności jego ograniczenia wobec terrorystów. Autor wskazuje, iż zakaz stosowania tortur może budzić wątpliwości w świetle ziszczenia się tzw. scenariusza tykającej bomby, tj. ujęcia terrorysty, który odmawia udzielania informacji, gdzie jest podłożona bomba zagrażająca zdrowiu i życiu innych osób. Analiza przepisów Konstytucji RP w ocenie autora nie prowadzi do konstatacji, iż art. 40 (zakaz stosowania tortur) ma absolutny charakter i może on

¹ Autor jest adiunktem w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Mail: m_dabrowski@wp.eu.

² Artykuł jest zmodyfikowaną wersją referatu wygłoszonego na X Seminarium Badaczy Prawa Konstytucyjnego *Bezpieczeństwo w Konstytucji RP z 1997 r.*, Toruń, 16–18 września 2014 r.

być ograniczony w formie ustawy przy równoczesnym spełnieniu przesłanek z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

Wiążące Rzeczypospolitą Polską umowy międzynarodowe zobowiązują państwo polskie do bezwzględnego przestrzegania zakazu stosowania tortur. Przepisy traktatów nie zawierają postanowień, które umożliwiłby wyłączenie lub ograniczenie bezwzględnego charakteru tej klauzuli. W świetle powyższego należy stwierdzić, że o ile teoretycznie w świetle postanowień polskiej konstytucji możliwe byłoby uchwalenie ustawy ograniczającej zakaz stosowania tortur, o tyle taki akt zawsze sprzeczny byłby z postanowieniami prawa międzynarodowego i europejskiego. W konsekwencji prowadziłyby to również do naruszenia przepisów ustawy zasadniczej, w szczególności art. 7, 9 i 87.

Summary

The admissibility of use of torture as a method of struggling against terrorism in the light of Constitutional, International and European law standards

Regulations of Constitutional, international and European law provide that torturing of human being is fully prohibited. There is no any reason that could justify such an act. The author of the article analyzes a problem if it is possible to legalize torture of a terrorist to achieve information which are necessary to avoid a threat caused by this offender. In this situation – torture is the only way to get knowledge about a prepared act of terror.

The author claims that provisions of Polish Constitution generally prohibit the use of torture. However, the Constitution permits to establish legal exceptions to this restriction. The 31st article of the Constitution provides that each Constitutional right or freedom may be limited by a statute when it is necessary in a democratic state for the protection of its security or public order.

The author also finds, that International Agreements binding upon Poland absolutely prohibit to use torture against terrorists. Treaties don't include any provisions that would legalize any exceptions to this rule. The Republic of Poland is supposed to respect international law binding upon it. Summing up, organs of authority of the Republic cannot be authorized to use torture against any offender in any situation. Especially the Parliament mustn't establish any law act that allows to torture a human being because it leads to a violation of binding international treaties.

I.

Ochrona praw człowieka stanowi jeden z podstawowych filarów nowoczesnego, demokratycznego państwa. Współcześnie pojawiły się zagrożenia, które stanowią niebezpieczeństwo zarówno dla jednostki, jej praw i wolności oraz samej organizacji państwowej. Zagrożenia wynikają z nowych form działalności grup i organizacji terrorystycznych, które przyjęły bardzo drastyczne metody realizacji swoich celów³. Stale utrzymujące się zagrożenie ze strony terrorystów prowadzi do konkluzji, iż mogą oni zaatakować każdy element światowej gospodarki, a poprzez jej osłabienie spowodują zachwianie poczucia bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego⁴. Uległo ono drastycznemu obniżeniu w skutek dokonania zamachów terrorystycznych w USA – dnia 11 września 2001 r., w Madrycie – dnia 21 marca 2004 i w Londynie – dnia 21 lipca 2005 r. Bezpieczeństwo stanowi podstawową potrzebę jednostki i każdej grupy społecznej. Państwo zobowiązane jest do ochrony jednostki, środowiska, w którym może się ona swobodnie rozwijać, oraz uniwersalnych wartości przed wszelkimi zagrożeniami, w szczególności terroryzmem. Równocześnie ochrona ta musi się odbywać z uwzględnieniem standardów, na których skonstruowana jest demokracja. Innymi słowy, państwo, chroniąc określone wartości, musi działać w taki sposób, by nie naruszyć innych doniosłych dóbr. Sprowadzając powyższe do prostego sylogizmu, państwo, walcząc z terroryzmem, nie może lekceważyć praw i wolności jednostki uznanych za nienaruszalne. Do takich bezwzględnych aksjomatów zalicza się w prawie polskim, europejskim i międzynarodowym m.in. zakaz torturowania, nawet w sytuacji gdy zastosowanie takiej metody przesłuchania wobec terrorystów umożliwiłoby ochronę uniwersalnych wartości, jakimi są życie i zdrowie obywateli.

³ Niektórzy autorzy wskazują, iż obecnie terroryzm stanowi najpoważniejsze zagrożenie dla bezpieczeństwa współczesnego świata, np. Z. Kuźniar, A. Fronczyk, *Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa współczesnego świata. Wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2012, nr 4 (166), s. 31; S. Wudarski, *Terroryzm i jego konsekwencje społeczne i polityczne*, [w:] *Oblicza współczesnego terroryzmu*, red. K. Kowalczyk, W. Wróblewski, Toruń 2006, s. 95.

⁴ K. Wardin, *Terroryzm zagrożeniem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni” 2010, nr 13, s. 40.

W Polsce tortury były prawnie dopuszczalne do 1776 r.⁵ Współcześnie przyjmuje się, iż zakaz stosowania tortur ma charakter absolutny, tj. posiada status normy *ius cogens*. Jego bezwzględny charakter wynika z międzynarodowego konsensusu etycznego, według którego tortury oraz znęcanie się budzą odrazę i są niemoralne⁶. Tortury godzą w istotę człowieczeństwa, naruszają godność jednostki oraz jej integralność fizyczną i psychiczną.

Zakaz tortur znajduje swoje podstawy normatywne w przepisach prawa wynikających z Konstytucji RP (art. 40) i wiążących Polskę umów międzynarodowych (w szczególności art. 2 Konwencji o zakazie stosowania tortur⁷, art. 3 EKPCz⁸). Normy konstytucyjne i międzynarodowe realizowane są przez przepisy ustaw w szczególności przez art. 171 § 5 k.p.k.⁹, który stanowi m.in., że niedopuszczalne jest wpływanie na wypowiedzi osoby przesłuchiwanej za pomocą przymusu lub groźby bezprawnej, stosowanie hipnozy albo środków chemicznych lub technicznych wpływających na procesy psychiczne osoby przesłuchiwanej albo mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji jej organizmu w związku z przesłuchaniem. Uzupełnienie tej regulacji stanowią przepisy karne, które sankcjonują naruszenie w/w zakazów (np. art. 115 § 12, 190 § 1, 245, 246 k.k.¹⁰).

Powszechnie zaakceptowane, silnie ugruntowane i uargumentowane jest stanowisko o bezwzględnym charakterze zakazu tortur. Wyraża się ono tym, że zakaz ten nie może być w żadnej sytuacji uchylony i nic nie może (żadna nadzwyczajna sytuacja) stanowić usprawiedliwienia dla zastosowania tortur wobec jakiegokolwiek osoby.

⁵ A. Łopatka, *Wolność od tortur, okrutnego, nieludzkiego i poniżającego traktowania*, [w:] *Międzynarodowe prawo praw człowieka*, Warszawa 1998, s. 98.

⁶ I. J. Bišta, *Zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014, s. 57. http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/52914/03_Izabela_Joanna_Bista.pdf (3.09.2014).

⁷ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378).

⁸ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284).

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.) – dalej: k.p.k.

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.) – dalej: k.k.

Współcześnie niektórzy przedstawiciele nauk prawnych częściowo kwestionują tezę o bezwzględny charakterze zakazu stosowania tortur. Podnoszą oni m.in., że zakaz ten uległ swoistej dezaktualizacji w świetle konieczności walki z terroryzmem¹¹. Ponadto w nauce wskazuje się, że system praw człowieka, który ukształtował się po II wojnie światowej, jest przestarzały i kompletnie nieskuteczny w konfrontacji z zagrożeniami wynikającymi z terroryzmu¹². Bezwzględny zakaz tortur kwestionowany jest w szczególności w perspektywie tzw. scenariusza tykającej bomby, tj. sytuacji nadzwyczajnego zagrożenia dla ludzkiego życia i zdrowia, w której istnieje konieczność szybkiego uzyskania informacji mogących przyczynić się do usunięcia zagrożenia¹³. Podręcznikowym przykładem „scenariusza” jest schwytanie terrorysty, który podłożył bombę zagrażającą tysiącom ludzi i odmawia udzielenia informacji, gdzie się ona znajduje.

W związku z powyższym chciałbym przeanalizować problem dopuszczalności zmiany ustawodawstwa polskiego w kierunku legalizacji możliwość zastosowania nadzwyczajnych technik przesłuchań osób fizycznych z użyciem lub groźbą użycia przemocy fizycznej lub psychicznej w celu uzyskania informacji zmierzających do likwidacji stanu zagrożenia spowodowanego przez terrorystów w sytuacji ziszczenia się przesłanek tzw. scenariusza tykającej bomby. Tortury w tym ujęciu traktowane byłyby jako metoda walki z terroryzmem. W takim przypadku mamy do czynienia z anormalną sytuacją motywacyjną, mieszczącą się w swoiście rozumianym stanie wyższej konieczności. Śledczy staje przed koniecznością wyboru pomiędzy potrzebą uzyskania informacji mogących uratować zdrowie lub życie niewinnych osób a ochroną praw osoby podejrzanej i koniecznością użycia wobec niej zakazanych technik przesłuchania, które w istocie swojej są torturami. W powyższej materii rodzą się dwa zasadnicze pytania: 1) o dopuszczal-

¹¹ Szczególnie tego typu poglądy zarysowały się w Stanach Zjednoczonych, szerzej: J. Zajadło, *Dyskusja na temat tortur w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 5; A. Szpak, „Wojna z terroryzmem” jako zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa XXI wieku, [w:] *Current Challenges to Peacebuilding Efforts and Development Assistance*, red. K. Pędziwiatr, Kraków 2011.

¹² N. O. Zito, *Światowa walka z terroryzmem a ochrona praw człowieka*, <http://www.bbn.gov.pl/download/1/1977/zeszyt9zito.pdf>, s. 89 (3.09.2014).

¹³ Autorem scenariusza tykającej bomby jest amerykański prawnik i profesor Alan M. Dershowitz.

ność uchwalenia nadzwyczajnej ustawy, która zalegalizuje stosowanie tortur jako środka walki z terroryzmem i zapobiegania jego skutkom w świetle przepisów Konstytucji RP oraz 2) o dopuszczalność uchwalenia takiego aktu w świetle standardów prawa międzynarodowego.

Pojęcie „terroryzm” jest dosyć powszechnie stosowane w naukach prawnych, politologii, socjologii itp. Można odnaleźć jego legalne definicje zarówno na gruncie ustawodawstwa polskiego¹⁴, jak i międzynarodowego¹⁵. Mimo to precyzyjne zdefiniowanie tego terminu nastęrcza bardzo wiele trudności. Związane jest to z wielopłaszczyznowością zjawiska terroryzmu, jego różnymi źródłami, skutkami, wielością i różnorodnością grup i organizacji postrzeganych jako terrorystyczne¹⁶. Nadto zjawisko to cechuje się pewnym relatywizmem definicyjnym, albowiem pewne działania niosące znamiona przemocy i agresji przez jednych określane są (bywają) aktami terroru/atakami terrorystycznymi, a przez innych mogą być określane mianem walki narodowowyzwoleńczej¹⁷. W konsekwencji pojęcie terroryzmu nie ma jednolitej i powszechnie zaakceptowanej definicji¹⁸.

¹⁴ Art. 115 § 20 k.k.: Przepęstwem o charakterze terrorystycznym jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 5 lat, popełniony w celu: 1) poważnego zastraszenia wielu osób, 2) zmuszenia organu władzy publicznej Rzeczypospolitej Polskiej lub innego państwa albo organu organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania określonych czynności, 3) wywołania poważnych zakłóceń w ustroju lub gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej, innego państwa lub organizacji międzynarodowej – a także groźba popełnienia takiego czynu.

Art. 18b ust. 2b ustawy z dnia 12 października 1990 r. o granicy państwowej (Dz.U. 2009 Nr 12, poz. 67 t.j. ze zm.) zawiera identyczną definicję aktu o charakterze terrorystycznym.

¹⁵ Szerzej na temat uwarunkowań i trudności definiowania pojęcia terroryzm w prawie międzynarodowym patrz: N. O. Zito, op.cit., s. 91.

¹⁶ J. Gierszewski wskazuje, że istnieje około 300 różniących się definicji pojęcia terroryzm (idem, *Terroryzm a międzynarodowe prawo humanitarne*, „Zeszyt Naukowy” 2012, nr 4/2b, *Z problemów bezpieczeństwa. Prawa człowieka*, red. T. Jasudowicz, J. Gierszewski, P. Zientkowski, s. 217).

¹⁷ Stara sentencja głęsi, że: „Człowiek będący dla jednych terrorystą, dla innych jest bojownikiem o wolność” (za: S. Serwiak, *Cyberprześczerzeń, jako źródło zagrożenia terroryzmem*, [w:] *Przestępczość zorganizowana. Świadek koronny. Terroryzm w ujęciu praktycznym*, red. E. W. Pływaczewski, Kraków 2005, s. 590).

¹⁸ Podobnie: S. Wojciechowski, *Terroryzm. Analiza pojęcia*, „Przełąd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 54–60.

Termin terroryzm pochodzi od słowa terror¹⁹, które wywodzi się z języka łacińskiego i oznacza stosowanie przemocy, gwałtu, okrucieństwa w celu zastraszenia. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 30 września 2008 r.²⁰ wskazał, iż w jego rozumieniu terroryzm to nieuzasadnione lub bezprawne użycie siły bądź przemocy wobec osób lub mienia, zmierzające do zastraszenia lub wywarcia przymusu na rząd lub ludność cywilną, a w dalszej perspektywie – do promocji określonych celów politycznych, społecznych lub finansowych. Istotą działań terrorystycznych jest to, że skierowane są one zazwyczaj przeciwko osobom niemającym bezpośredniego wpływu na realizację zakładanych celów zamachowców, a warunkiem ich skuteczności jest osiągnięcie znacznego efektu psychologicznego (zastraszenie) i uzyskanie maksymalnie dużego wydźwięku społecznego i medialnego²¹. Celem terroryzmu jest wzbudzenie strachu i zdobycie za jego pomocą dominacji oraz kontroli nad obserwatorami aktu terrorystycznego²². Współczesny terroryzm znajduje swoje pierwotne źródła w pobudkach religijnych, dążeniach nacjonalistycznych, separatystycznych lub narodowowyzwoleńczych. Stanowi on metodę osiągania celów politycznych za pomocą stosowania przemocy. Bez inspiracji politycznej sam akt przemocy nie powinien być nazywany terroryzmem – będzie zbrodnią, przestępstwem, ale nie terroryzmem²³.

¹⁹ *Terror* (łac.) – strach, groza.

²⁰ K 44/07.

²¹ T. Hanausek wskazał, iż terroryzm jest to planowana, zorganizowana i zazwyczaj uzasadniona ideologicznie, a w każdym bądź razie posiadająca polityczne podłoże motywacyjne, działalność osób lub grup mająca na celu wymuszenie od władz państwowych, społeczeństwa lub poszczególnych osób określonych świadczeń, zachowań czy postaw, a realizowana w przestępczych formach obliczonych na wywołanie szerokiego i maksymalnie zastraszającego rozgłosu w opinii publicznej oraz z reguły polegająca na zastosowaniu środków fizycznych, które naruszają dobra osób postronnych, tj. takich, które nie dały wyrazu swemu negatywnemu nastawieniu do aktu terrorystycznego, jego celu lub uzasadnienia, ani nawet do określonej ideologii czy zapatrywań (za: W. Wosek, *Charakterystyka zjawiska terroryzmu – definicja, cele i typologia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni” 2010, nr 13, s. 44.

²² M. Filar, *Terroryzm – problemy definicyjne oraz regulacje prawne w polskim prawie karnym w świetle prawa międzynarodowego i porównawczego*, [w:] *Terroryzm. Materiały z sesji naukowej*, Toruń 2002, s. 17; K. Indecki, *Prawo karne wobec terroryzmu i aktu terrorystycznego*, Łódź 1998, s. 28.

²³ K. Wardin, op.cit., s. 36.

Pojęcie „tortura” oznacza każde umyślne działanie powodujące dotkliwy ból lub cierpienie zarówno fizyczne, jak i psychiczne, zadawane jakiegokolwiek osobie w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, ukarania jej za popełniony przez nią lub przez osobę trzecią czyn lub o którego popełnienie jest podejrzana, a także w celu zastraszenia jej lub osoby trzeciej, albo z jakiegokolwiek innej przyczyny opartej na dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie są zadawane przez funkcjonariusza publicznego albo za jego namową czy też zgodą, albo innej osoby działającej w oficjalnym charakterze²⁴. W przedstawionej definicji należy wyszczególnić cztery zasadnicze elementy: 1) zadawanie bólu fizycznego bądź psychicznego, 2) celowość i 3) umyślność działania, 4) podejmowanego przez funkcjonariusza publicznego (lub za jego akceptacją bądź namową). Do powyższego rozumienia terminu tortura odwołują się międzynarodowe organy sądowe, w tym przede wszystkim Europejski Trybunał Praw Człowieka.

II.

Artykuł 40 Konstytucji RP²⁵ stanowi m.in., że nikt nie może być poddany torturom. Charakterystyczne jest to, iż w nauce polskiego prawa konstytucyjnego brakuje głębszej refleksji nad tą regulacją. Przyjmuje się, iż przepis ten stanowi swoisty aksjomat i że nie ma potrzeby dokonania jego głębszej analizy. Autorzy w zdecydowanej większości podnoszą tezę o bezwzględnym charakterze art. 40²⁶ oraz o konieczności jego respektowa-

²⁴ Powyższa definicja wynika z treści art. 1 ust. 1 Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, która została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r., natomiast przez Polskę została ratyfikowana dnia 26 lipca 1989 r. (Dz.U. 1989 Nr 63, poz. 378). Bardzo zbliżoną definicję tego terminu przedstawia B. Banaszak w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 219.

²⁵ W niniejszym opracowaniu, przywołując art. 40 Konstytucji RP, odnoszę się tylko do zakazu tortur, nie analizuję natomiast pozostałych zakazów zawartych w tym przepisie, chyba że wprost do nich nawiązuję.

²⁶ Np. J. Boć, *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, Wrocław 1998; J. Giezek, R. Kokot, *Granice ludzkiego życia a jego prawna ochrona*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Pre-

nia nawet w obliczu walki z terroryzmem²⁷. Naruszenie tego zakazu stanowi równocześnie zamach na godność człowieka (art. 30 Konstytucji RP)²⁸, która ma absolutny i nienaruszalny charakter. W literaturze przedmiotu nie znalazłem szczegółowych rozważań dotyczących treści art. 40 i jego relacji do pozostałych unormowań konstytucyjnych, w szczególności w stosunku do art. 31 ust. 3. Równocześnie autorzy nie argumentują, dlaczego akurat art. 40 Konstytucji ma bezwzględny charakter, i nie analizują, dlaczego inne przepisy, np. art. 38 (ochrona życia ludzkiego), już takiego charakteru nie posiadają. Wydaje się, iż stanowisko przedstawicieli nauki prawa konstytucyjnego stanowi pochodną poglądów wyrażanych na gruncie prawa międzynarodowego i prawa europejskiego. Przyjmuje się, iż polskie ustawodawstwo spójne jest z treścią zawartych tam norm oraz realizuje wynikające z nich standardy. Ponadto, w nauce przedstawia się szereg uwarunkowanych aksjologicznie i celowościowo tez, które merytorycznie uzasadniają zakaz stosowania tortur wobec terrorystów. Należy wskazać tu najczęściej podnoszone argumenty: 1) tzw. scenariusz tykającej bomby jest nieprawdopodobny, stanowi nadużycie i ma charakter sofistyczny; 2) tortury wcale nie muszą okazać się skuteczne, tj. przesłuchujący nie uzyska żądanych informacji, albowiem osoba torturowana może nie ulec presji albo nie posiadać wiedzy w przedmiocie domniemanego zamachu; 3) tortury prowadzą do uprzedmiotowienia jednostki i są przejawem dehumanizacji człowieka; 4) państwo, które dopuszcza możliwość stosowania tortur, traci demokratyczny charakter i dryfuje w kierunku reżimów totalitarnych; 5) tortury mogą prowadzić do wykształcenia i przyjęcia patologicznych zachowań i postaw u osoby torturującej²⁹. Ponadto w nauce podnosi się pogląd, iż przemoc nie jest właściwą metodą walki z terroryzmem. Przyczynia się ona co najwyżej do likwi-

isner, Warszawa 2002, s. 101; B. Przybyszewska-Szter, *Wolności i prawa osobiste*, [w:] *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Warszawa 2008, s. 102; P. Sarnecki, *Komentarz do art. 40 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, T. III, Warszawa 2000–2005, s. 3; P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000, s. 59.

²⁷ Ibidem, s. 73.

²⁸ Za: I. J. Biśta, op.cit., s. 62.

²⁹ Szerzej: A. Płoszka, *Zakaz tortur. Czy na pewno bezwzględny?*, „Przegląd Prawniczy UW” 2012, nr I-II, s. 136; W. Stankiewicz, *Terroryzm a prawa człowieka*, „Gdańskie

dacji jego skutków. Istotą problemu walki z terroryzmem jest usunięcie jego źródeł i przyczyn³⁰.

Wynikający z treści art. 40 Konstytucji RP zakaz tortur należy przeanalizować w trzech płaszczyznach: językowej, celowościowej (aksjologicznej) i systemowej. W aspekcie językowym przepis ten ma bezwzględny charakter i stanowi wolność człowieka od przemocy zarówno fizycznej i psychicznej. Zawiera on zakaz skierowany do organów władzy publicznej stanowiących i stosujących prawo, by te pierwsze kategorycznie powstrzymały się od tworzenia prawa legalizującego (dopuszczającego) stosowanie tortur wobec jednostki, natomiast by organy wykonujące prawo powstrzymały się od działań, które mogą być potraktowane jako tortury bądź niehumanitarne, poniżające traktowanie. Równocześnie żaden przepis Konstytucji RP nie wyłącza w stosunku do art. 40 Konstytucji zastosowania art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej, który umożliwia ograniczenie konstytucyjnych praw oraz wolności w przypadku spełnienia wymienionych tam przesłanek. W konsekwencji Konstytucja RP w swoim językowym brzmieniu dopuszcza możliwość wprowadzenia wyjątków od zakazu tortur. Oczywiście konieczne byłoby uchwalenie w powyższej materii ustawy, która bardzo precyzyjnie określałaby formalne i materialne przesłanki umożliwiające zastosowania technik przesłuchań powodujących cierpienia fizyczne bądź psychiczne. Taka opcja wydaje się uzasadniona dla sytuacji realizujących przesłanki tzw. scenariusza tykającej bomby. Naruszenie zakazu tortur legitymowane byłoby koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa, porządku publicznego oraz ochroną zdrowia i życia obywateli. Realne zagrożenie atakiem terrorystycznym powoduje powstanie szczególnego stanu wyższej konieczności (anormalnej sytuacji motywacyjnej), w której prawom i wolnościom terrorysty przypisuje się niższą wartość niż prawom i wolnościom innych ludzi, a zagrożonym przez jego działanie. W mojej ocenie dopuszczalne jest danie pierwszeństwa zagrożonym dobrom (wartościom) kosztem ochrony podmiotu, który wywołał bądź przyczynił się do wywołania stanu zagrożenia. Oczywiście w powyższej materii konieczne jest zagwarantowanie adekwatności stosowanych środków do stanu zagrożenia, możliwości uzyskania in-

Studia Prawnicze” 2005, T. XIII; J. Warylewski, *Tortury w służbie prawa. Przeszłość czy konieczność?*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2005, T. XIII.

³⁰ Z. Kuźniar, A. Fronczyk, op.cit., s. 37.

formacji w inny sposób. Ustawa zasadnicza nie zawiera żadnych przepisów, które zakazywałyby ustanowienia takiego aktu normatywnego. Jego bardzo ważnymi wymogami byłyby skrajna precyzyjność, dookreśloność, sformalizowana procedura wyrażenia zgody na przesłuchanie z zastosowaniem szczególnych środków, bardzo jasne i klarowne określenie sytuacji, kiedy dopuszczalne byłoby ich zastosowanie, procedura kontroli zarówno prawnej, instancyjnej i społecznej, określenie dopuszczalnych środków i ich stopnia dolegliwości, i katalogu osób, które mogłyby być poddane torturom podczas przesłuchania.

Wykładnia celowościowa art. 40 Konstytucji RP budzi najwięcej kontrowersji. Przyjmując za punkt wyjścia historyczne umocowanie i *ratio legis* tego przepisu, należy zdecydowanie opowiedzieć się za bezwzględny charakterem omawianej regulacji. Ma on również silne ukonstytuowanie aksjologiczne i głęboko zakorzeniony jest w wartościach demokratycznego państwa prawa. Tortury w tym ujęciu stanowią przejaw dehumanizacji i charakterystyczne są dla reżimów, w których prawa jednostki nie są szanowane. Zezwolenie na torturowanie równoznaczne jest z naruszeniem najistotniejszych wartości systemu demokratycznego, godzi w istotę człowieczeństwa i godność jednostki. W tym aspekcie dozwoleństwo stosowania tortur nie jest możliwe do pogodzenia z zawartą w art. 2 Konstytucji RP zasadą demokratycznego państwa prawa oraz wynikającą z art. 30 zasadą ochrony i nienaruszalności godności ludzkiej.

Z drugiej strony istnieje konieczność ochrony ludzi i społeczeństwa przed zagrożeniami płynącymi z terroryzmu. Przesłuchanie z zastosowaniem technik z użyciem przemocy może stanowić jedyną szansę na uzyskanie informacji niezbędnych do usunięcia zagrożenia. Może to nastąpić tylko z naruszeniem praw i wolności osoby podejrzanej o terroryzm. Legitymacja państwa do samoobrony i obrony swojego społeczeństwa wynika z zasad prawa i wiążących Polskę umów międzynarodowych³¹.

W konsekwencji dochodzi do konfliktu bezwzględnych wartości. Z jednej strony istnieje konieczność ochrony jednostki i jej godności oraz respektowania zakazu stosowania wobec niej tortur. Po drugiej zaś stronie znajduje

³¹ Np. art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych oraz art. 5 Traktatu Północnoatlantyckiego.

się informacja, której uzyskanie może być niezbędne dla uchylenia zagrożenia. Ujmując sytuację w kategoriach karnych, mamy do czynienia ze swoim stanem wyższej konieczności. Jednakże proste przeniesienie tej konstrukcji na mechanizmy ochrony prawa człowieka jest niewystarczające. W mojej ocenie konflikt ten w abstrakcyjnym i teoretycznym ujęciu jest nierozstrzygalny, albowiem tyle będzie możliwych jego rozwiązań, ile osób podejmie się próby ważenia wzmiarkowanych wartości. Z jednej strony proste i zarazem zachowawcze stwierdzenie, iż przesłuchanie z wykorzystaniem tortur jest absolutnie niedopuszczalne we wszystkich sytuacjach, jest bezpieczne normatywnie. Z drugiej jednak strony, zaistnienie sytuacji, która będzie mieściła się w ramach tzw. scenariusza tykającej bomby, stworzy margines dyskusji i spowoduje konieczność rozważenia wszystkich rozwiązań. Bezwzględne przestrzeganie zakazu stosowania tortur może skutkować utratą jedynej i ostatniej szansy na uchylenie zagrożenia wynikającego z aktu terroru. Niestety jest to iście makiaweliczny wybór i przyjęcie którejkolwiek opcji zawsze pociągnie za sobą niepowetowane szkody i straty oraz zawsze doprowadzi do naruszenia jakiegoś dobra (wartości), które ocenia się jako bezwzględne i nienaruszalne. Równocześnie uznanie, iż dopuszczalne jest uchwalenie ustawy legitymizującej stosowanie tortur w szczególnych wypadkach, wydaje się bardzo niebezpieczne zarówno dla jednostek, jak i dla systemu demokratycznego.

W związku z powyższym uważam, że wykładnia celowościowa nie stanowi wystarczającego instrumentu umożliwiającego dokonanie oceny bezwzględnego charakteru zakazu stosowania tortur w celu uzyskania informacji predysponujących usunięcie zagrożenia terrorystycznego. W mojej ocenie wszystkie rozważania w powyższej materii stanowią zbyt duże uproszczenie. Prowadzą one do generalizacji problemu oraz uniemożliwiają udzielnie prawnie jednoznacznej i pozbawionej dylematów moralnych odpowiedzi. Podsumowując, przeniesienie sporu o treść art. 40 Konstytucji na płaszczyznę aksjologiczną nie daje możliwości udzielenia jednoznacznej odpowiedzi w przedmiocie bezwzględnego charakteru zakazu stosowania tortur.

Wykładania systemowa pomaga ustalić znaczenie przepisu prawnego w oparciu o miejsce, jakie zajmuje on w akcie normatywnym i w całym systemie prawa. Zakaz stosowania tortur zawarty jest w art. 40 Konstytucji, który znajduje się w drugiej sekcji II rozdziału ustawy zasadniczej „Wolności, pra-

wa i obowiązki człowieka i obywatela” zatytułowanej „Wolności i prawa osobiste”. Dla dokonania analizy systemowej zakazu stosowania tortur szczególne znaczenie mają dwie pozostające z nim w ścisłym związku normy prawne wynikające z art. 38 (prawo do życia) i z art. 41 (prawo do nietykalności osobistej). Życie bez wątpienia jest najistotniejszym dobrem człowieka, stanowi wartość samą w sobie, jego poszanowanie i ochrona stanowią obowiązki wszystkich organów władzy publicznej. Konieczność poszanowania i ochrony życia ludzkiego pozostaje w bezpośrednim związku z obowiązkiem poszanowania godności ludzkiej (art. 30 Konstytucji). Natomiast poprzez nietykalność osobistą rozumie się nienaruszalność integralności cielesnej i duchowej człowieka³². Artykuł 41 ust. 1 i wynikająca z niego zasada nietykalności osobistej pozostają w bardzo silnej korelacji z zakazem tortur. Prawo do nietykalności osobistej stanowi swojego rodzaju normę ogólną (*lex generalis*), w której zawarty jest zakaz znęcania się, torturowania, maltretowania zarówno fizycznego, jak i psychicznego jednostki. Tortury bowiem zawsze będą pociągały za sobą naruszenie integralności psychicznej bądź fizycznej jednostki.

Zarówno prawo do życia (art. 38), jak i zasada nietykalności osobistej (art. 41) mają swoje bezpośrednie i pierwotne źródło w godności człowieka (art. 30), podobnie zresztą jak zakaz tortur (art. 40). Usytuowanie tych przepisów w ustawie zasadniczej nie jest przypadkowe i sugeruje, iż ustrojodawca przypisał im zbliżone znaczenie normatywne, aksjologiczne i systemowe. Innymi słowy normy wynikające z tych regulacji posiadają podobną, jeżeli nie identyczną, rangę konstytucyjną i zajmują identyczne miejsce w wewnętrznej hierarchii norm konstytucyjnych. Prawodawca konstytucyjny nie wyróżnił w sposób szczególny żadnej z powyższych regulacji. W konsekwencji oznacza to, iż ustrojodawca nie chciał, by którykolwiek z tych przepisów traktowany i interpretowany był w sposób odmienny od pozostałych. Wszystkie one mają charakter bezwzględny i fundamentalny oraz chronią najważniejsze dobra człowieka (zdrowie i życie). Ponadto prawo do życia i zakaz tortur nie mogą być zawieszane w trakcie obowiązywania stanu nadzwyczajnego (art. 233).

Artykuł 31 ust. 3 Konstytucji ma zastosowanie w stosunku do art. 38 i 41. Mimo bezwzględnego charakteru zawartych w nich norm ustrojodawca

³² P. Winczorek, *op.cit.*, s. 60.

uznał, iż dopuszczalne jest wydanie ustaw, które w pewnym zakresie ograniczą stosowanie tych regulacji. W obrocie prawnym obowiązuje szereg ustaw, które w ramach art. 31 ust. 3 Konstytucji ograniczają stosowanie art. 38 i 41 Konstytucji³³. W nauce prawa konstytucyjnego³⁴ oraz w orzecznictwie TK³⁵ powyższy pogląd znajduje aprobatę. Przepisy kodeksu karnego dopuszczają możliwość pozbawienia życia człowieka, w tym przez funkcjonariusza publicznego, w ramach obrony koniecznej oraz stanu wyższej konieczności³⁶. Przepisy ustawy o ochronie granicy państwowej³⁷ dopuszczają możliwość zestrzelenia wojskowego bądź cywilnego samolotu i zabicia znajdujących się na jego pokładzie terrorystów, jeżeli zostanie on użyty jako środek ataku terrorystycznego. Ustawa o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej³⁸ umożliwi funkcjonariuszowi służb mundurowych użycie broni palnej przeciwko innej osobie, w sytuacji jeżeli użycie lub wykorzystanie środków przymusu bezpośredniego okazało się niewystarczające lub nie jest możliwe ze względu na okoliczności zdarzenia. Podobnie rzecz się ma z naruszeniem nietykalności osobistej. Przykładowo wspomniana ustawa o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej uprawnia funkcjonariuszy służb do użycia wobec osoby siły fizycznej, kajdanek, kaftana bezpieczeństwa, chemicznych środków obezwładniających, środków ogłuszających lub oślniewających itp. (art. 11–12 w/w ustawy). Wszystkie te przypadki stanowią przykłady, w których możliwe jest naruszenie nietykalności osobistej jednostki.

³³ Takie stanowisko zajął TK w orzeczeniu z dnia 28 maja 1997 r. (K 26/96). W rozstrzygnięciu tym Trybunał dopuścił możliwość ograniczenia prawnej ochrony życia w obliczu konieczności ochrony lub realizacji innych wartości, praw czy wolności konstytucyjnych. Podobnie tezy i argumentację TK przedstawił w uzasadnieniu wyroku z dnia 30 września 2008 r. (K 44/07).

³⁴ Np. P. Sarnecki, *Artykuł 38*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, red. L. Garlicki, T. II, Warszawa 2003, s. 4.

³⁵ Np. wyrok TK z dnia 8 października 2002 r. (K 36/00).

³⁶ Art. 25 i 25 k.k.

³⁷ Art. 18b ust. 2a–2c ustawy z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (Dz.U. 2009 Nr 12, poz. 67 t.j. ze zm.). W powyższej materii również wyrok TK z dnia 30 września 2009 r. (K 44/07), w którym sąd konstytucyjny aprobuje takie rozwiązanie prawne i wskazuje, iż jest ono zgodne z przepisami Konstytucji RP, w szczególności z art. 38 w zw. z art. 31 ust. 3.

³⁸ Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz.U. 2013, poz. 628).

Podsumowując, polski prawodawca dopuszcza możliwość ograniczenia praw i wolności wynikających m.in. z treści art. 38 i 41. Może to nastąpić również w ramach walki z terroryzmem, jako jedna z jej metod. Jeżeli możliwe i dopuszczalne jest zastosowanie art. 31 ust. 3 Konstytucji w stosunku do tych regulacji, nie dostrzegam żadnych systemowych argumentów, by nie można było tego uczynić analogicznie w stosunku do art. 40 i wynikającego z niego zakazu stosowania tortur, w szczególności że zakaz ten został umieszczony przez ustrojodawcę pomiędzy artykułami gwarantującymi prawo do życia i do nietykalności osobistej.

Protagoniści absolutnego zakazu stosowania tortur podnoszą, iż z Konstytucji można wprost wyartykułować bezwzględny charakter tego zakazu. Wskazują oni, iż wynika to z konstytucyjnych przepisów dotyczących stanów nadzwyczajnych. Skoro ustrojodawca nie dopuszcza ograniczenia lub wyłączenia stosowania art. 40 podczas obowiązywania któregoś ze stanów nadzwyczajnych, w szczególności wojennego bądź wyjątkowego, to tym bardziej nie można ograniczyć tego prawa w sytuacji gdy taki stan nie został wprowadzony³⁹. Nie podzielam tego poglądu, albowiem fakt, iż któreś prawo bądź wolność nie mogą być ograniczone w czasie obowiązywania stanu nadzwyczajnego nie oznacza, iż nie ma do nich zastosowania art. 31 ust. 3 Konstytucji. Z językowego brzmienia tego przepisu, poglądów nauki prawa i orzecznictwa TK wynika jasne stanowisko, iż przedstawiona wyżej korelacja stanów nadzwyczajnych i art. 31 ust. 3 Konstytucji nie istnieje. Przeczy temu również interpretacja art. 38 Konstytucji, który również nie może być ograniczony w trakcie obowiązywania stanu nadzwyczajnego (art. 233) i mimo to ma do niego zastosowanie art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej.

Podsumowując, w mojej ocenie z przepisów Konstytucji RP, które nominalnie zakazują stosowania tortur, można wywieść tezę, iż dopuszczalne byłoby zastosowanie art. 31 ust. 3 w stosunku do art. 40 i ustanowienie ustawy, która ograniczałaby w/w zakaz.

III.

Prawo europejskie i międzynarodowe w kwestii dopuszczalności stosowania tortur pozostawia znacznie mniejszą swobodę interpretacyjną. Ze wszystkich

³⁹ I. J. Biśta, *op.cit.* s. 69 i cyt. tam lit.

wiążących Polskę umów międzynarodowych wynika bezwzględny i bezwarunkowy zakaz stosowania tortur. Zakaz ten jest precyzyjny i jego interpretacja nie budzi obecnie poważniejszych wątpliwości. W nauce prawa oraz w orzecznictwie międzynarodowych organów sądowych, w tym w szczególności Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, istnieje silnie ugruntowany pogląd, iż umowy międzynarodowe kategorycznie zakazują stosowania tortur, w tym również wobec osób podejrzanych o terroryzm i przy równoczesnym spełnieniu przesłanek tzw. „scenariusza tykającej bomby”.

Artykuł 3 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności ma bardzo zbliżoną treść do art. 40 Konstytucji, proklamuje on m.in. również zakaz poddawania ludzi torturom. Europejski Trybunał Praw Człowieka stoi na stanowisku, że niedopuszczalne jest stosowanie tortur wobec jednostki, niezależnie od jej postępowania⁴⁰. Reguła ta ma również absolutne zastosowanie wobec terrorystów i osób podejrzanych o terroryzm⁴¹. Bardzo istotne jest również to, że art. 3 Konwencji, w przeciwieństwie do większości pozostałych regulacji tego aktu, nie zawiera żadnych klauzul limitacyjnych, które zezwalałyby na ograniczenie jego zastosowania. W szczególności nie ma do niego zastosowania art. 15 Konwencji, który stanowi, że strony umowy mogą podjąć środki zmierzające do uchylenia się od konieczności realizacji zobowiązań wynikających z Konwencji w przypadku wojny lub innego niebezpieczeństwa zagrażającemu życiu narodu⁴². W stosunku do art. 3 nie przewidziano również żadnych wyjątków, tak jak ma to miejsce w przypadku art. 2 Konwencji (prawo do życia), które w szczególnych okolicznościach może podlegać ograniczeniom.

⁴⁰ Wyrok z dnia 18 stycznia 1978 r. w spr. Irlandii przeciwko Wielkiej Brytanii.

⁴¹ Wyrok z dnia 29 stycznia 2013 r. w spr. Saadi przeciwko Włochom, skarga nr 37201/06. Szerzej: M. Pogorzelska, *Całkowity zakaz tortur i narażania na tortury – orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Saadi v. Italy*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, vol. VII, numer specjalny – ochrona praw człowieka, s. 164 i n.; I. J. Biśta, op.cit.

⁴² Z ustępu 2 tego przepisu wynika, że nie ma on zastosowania do art. 2 (prawo do życia), art. 3 (wolność od tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania i karnia), art. 4 ust. 1 (wolność od niewoli i poddaństwa) i art. 7 (domniemanie niewinności). Szerzej: L. Garlicki, *Komentarz do art. 3*, [w:] *Konferencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do art. 1–18*, red. L. Garlicki, T. I, Warszawa 2010, s. 98 i n.

Analogiczne postanowienia do treści art. 3 EKPCz zawiera szereg innych aktów prawa międzynarodowego, w tym w szczególności: art. 5 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka; art. 7 i 10 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych; art. 4 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 2 i n. Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania. Wskazane wyżej przepisy aktów prawa międzynarodowego mają mniej bądź bardziej wiążący charakter, jednakże wszystkie jednoznacznie i bezwarunkowo zakazują stosowania tortur.

IV.

Uważam, że prawo międzynarodowe i europejskie, w tym w szczególności EKPCz, roztaczają szerszą ochronę w płaszczyźnie zakazu stosowania tortur, niż czyni to Konstytucja. Różnica przejawia się przede wszystkim tym, że postanowienia prawa międzynarodowego i europejskiego mają bezwzględny, absolutny i bezwyjątkowy charakter. Natomiast w stosunku do zakazu tortur wynikającego z polskiej Konstytucji ma zastosowanie art. 31 ust. 3, który może stanowić podstawę wprowadzenia jego ograniczeń. Inaczej rzecz ujmując, postanowienia II rozdziału Konstytucji dopuszczają wydanie ustawy ograniczającej zakaz stosowania tortur. W świetle prawa międzynarodowego i europejskiego wydanie takiego aktu jest niedopuszczalne.

Rekapitulując, o ile możliwe byłoby uznanie zgodności z przepisami II rozdziału Konstytucji RP ustawy ograniczającej zakaz tortur, o tyle taka ustawa sprzeczna byłaby z wiążącymi Polskę traktatami. Takie ustawy byłyby wadliwe, tj. sprzeczne z normami prawnymi wyższego rzędu. Zgodnie z treścią art. 87 oraz art. 91 ust. 2, art. 188 pkt. 2 Konstytucji umowy międzynarodowe ratyfikowane za zgodą wyrażoną w drodze ustawy mają wyższą moc prawną niż ustawy i w przypadku kolizji mają pierwszeństwo przed tymi aktami normatywnymi. Zgodnie z treścią art. 9 Konstytucji – Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego. Uchwalenie ustawy, której postanowienia dałoby się pogodzić z treścią art. 40 w zw. z art. 31 ust. 1 Konstytucji, i która równocześnie naruszałaby wiążące Polskę umowy międzynarodowe, stanowi naruszenie treści art. 9 Konstytucji RP.

Automatycznie pociąga to za sobą naruszenie zasady praworządności wynikającej z art. 7 ustawy zasadniczej. W przypadku uchwalenia takiej ustawy organy władzy publicznej stosujące prawo, posiłkując się treścią art. 91 ust. 2 Konstytucji oraz zasadą *lex superior derogat legi generali*, powinny odmówić jej zastosowania. Ponadto istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, graniczące wręcz z pewnością, iż Trybunał Konstytucyjny uznałby taką ustawę za sprzeczną z prawem międzynarodowym, europejskim oraz przepisami ustawy zasadniczej.

Z drugiej strony uważam, że obecnie rozwiązania prawne nie do końca przystają do współczesnych realiów i pozostawienie *status quo* niesie ze sobą zagrożenia. Po pierwsze – w przypadku zaistnienia zdarzenia, które będzie realizowało „scenariusz tykającej bomby”, funkcjonariusze odpowiedzialni za utrzymanie bezpieczeństwa podejmą bezprawne działania (w tym również wypełniające znamiona tortur) w celu uzyskania informacji zmierzających do usunięcia zagrożenia ataku terrorystycznego. Ponadto skutkować to może tym, iż państwa i ich organy będą starały się zawężająco interpretować definicję pojęcia tortury w taki sposób, by jak najwięcej technik przesłuchań terrorystów (przestępców) znalazło się poza jej zakresem⁴³. Istnieje również groźba, że państwa chcące walczyć z terroryzmem zaczną opuszczać struktury międzynarodowe bądź też będą w sposób jawny lub ukryty naruszać przepisy traktatów, co bardzo osłabi i autorytet chronionych przez nie norm i wartości.

Literatura

Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009.

Biśta I. J., *Zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014.

Boć J., *Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 r.*, Wrocław 1998.

⁴³ Przykładowo taka sytuacja miała miejsce w Stanach Zjednoczonych. Szerzej: J. Zajadło, *Dyskusja na temat tortur w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 5, s. 45.

- Filar M., *Terroryzm – problemy definicyjne oraz regulacje prawne w polskim prawie karnym w świetle prawa międzynarodowego i porównawczego*, [w:] *Terroryzm. Materiały z sesji naukowej*, Toruń 2002.
- Indecki K., *Prawo karne wobec terroryzmu i aktu terrorystycznego*, Łódź 1998.
- Fronczyk A., *Terroryzm jako zagrożenie dla bezpieczeństwa współczesnego świata. Wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2012, nr 4 (166).
- Garlicki L., *Komentarz do art. 3*, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz do art. 1–18*, red. L. Garlicki, T. I, Warszawa 2010.
- Gierszewski J., *Terroryzm a międzynarodowe prawo humanitarne*, „Zeszyt Naukowy” 2012, nr 4/2b, *Z problemów bezpieczeństwa. Prawa człowieka*, red. T. Jasudowicz, J. Gierszewski, P. Zientkowski.
- Giezek J., Kokot R., *Granice ludzkiego życia a jego prawna ochrona*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002.
- Łopatka A., *Wolność od tortur, okrutnego, nieludzkiego i poniżającego traktowania*, [w:] *Międzynarodowe prawo praw człowieka*, Warszawa 1998.
- Płozka A., *Zakaz tortur. Czy na pewno bezwzględny?*, „Przegląd Prawniczy UW” 2012, nr I–II.
- Pogorzelska M., *Całkowity zakaz tortur i narażania na tortury – orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Saadi v. Italy*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, vol. VII, numer specjalny – *Ochrona praw człowieka, A.D. MMIX*.
- Przybyszewska-Szter B., *Wolności i prawa osobiste*, [w:] *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Warszawa 2008.
- Sarnecki P., *Artykuł 40*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. L. Garlicki, T. III, Warszawa 2003.
- Serwiak S., *Cyberprzestrzeń jako źródło zagrożenia terroryzmem*, [w:] *Przestępczość zorganizowana. Świadek koronny. Terroryzm w ujęciu praktycznym*, red. E. W. Pływaczewski, Kraków 2005.
- Stankiewicz W., *Terroryzm a prawa człowieka*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2005, T. XIII.
- Szpak A., *„Wojna z terroryzmem” jako zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa XXI wieku*, [w:] *Current Challenges to Peacebuilding Efforts and Development Assistance*, red. K. Pędziwiatr, Kraków 2011.
- Wardin K., *Terroryzm zagrożeniem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni” 2010, nr 13.
- Warylewski J., *Tortury w służbie prawa. Przeszłość czy konieczność?*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2005, T. XIII.

- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000.
- Wojciechowski S., *Terroryzm. Analiza pojęcia*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Wosek W., *Charakterystyka zjawiska terroryzmu – definicja, cele i typologia*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Administracji i Biznesu im. Eugeniusza Kwiatkowskiego w Gdyni” 2010, nr 13.
- Wudarski S., *Terroryzm i jego konsekwencje społeczne i polityczne*, [w:] *Oblicza współczesnego terroryzmu*, red. K. Kowalczyk, W. Wróblewski, Toruń 2006.
- Zajadło J., *Dyskusja na temat tortur w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 5.
- Zito N. O., *Światowa walka z terroryzmem a ochrona praw człowieka*, <http://www.bbn.gov.pl/download/1/1977/zeszyt9zito.pdf> (3.09.2014).